... अकारश्चोभयार्थः कारणा हारणा आसना श्रन्थना घट्टिवन्दिविदिभ्य
...उपसंख्यानं घट्टना वन्दना वेदना इषेरनिच्छार्थस्य अन्वेषणा परेर्वा पर्येषणा परी
ष्टिः रोगाख्यायां ण्वुल् बहुलं प्रच्छर्दिका प्रवाहिका विचर्चिका क्वचिन्न शिरोर्तिः धात्व
र्थनिर्देशे ण्वुल् वक्तव्यः आशिका शायिका इक्श्तिपौ धातुनिर्देशे पचि पचति वर्णा
त्कारः निर्देश इत्येव अकारः ककारः रादिफः रेफः मत्वर्थाच्छः बहुवचनात्कारलोपः
मत्वर्थीयः इणजादिभ्यः आजिः आतिः इञ्वपादिभ्यः वापिः वासिः स्वर्णेदः इक्कृष्या
दिभ्यः कृषिः गिरिः संज्ञायां अन्यधातोः ण्वुल् उद्दालकपुष्पभंजिका विभाषाख्यान प्र
श्नयोरिञ्च परिप्रश्ने आख्याने च गम्ये इञ् स्यात् चात् ण्वुल् विभाषोक्ते यथाप्राप्त
मन्यादि [illegible] क्रियां कृत्वा

कोऽर्थः च वाङ्कलकान्तत्वीकयतेराद्यंतविपर्ययश्च कीचको हस्रभेदः पचिभुव्योरिच्चोपधा
याः पेचकः मेचकः जनेरदश्च जठरं वधिमानिभ्यां चिच्च वठरो मुर्खः मठरो मुनिशोऽ
याः विदादित्वान्माठर्यः उज्जिहानेरत्नचोपूर्वपदांत्यलोपश्च उद्दरः क्षुर्दरकुसो: करद
दयश्च हृदरः कुसुलः सृदरं विलमत सृदरः सर्पः हंतेरुनाद्यंतयोःघंवतले घतनो
माकारः ऋमिगमिभ्यस्तुनह द्विश्च क्रांतुःपक्षी गांतुःपथिकः हांतुर्मशकः हर्यतेःकन्य
हिरिच कन्यन् प्रत्ययः हिरण्यं कृञःपासः कर्पासः विल्वादित्वात्कार्पासं वस्त्रं ऊर्णो
तेः नुर्लुक् स्त्रीयोनिश्च ऊर्णोतेर्डिः ऊर्णाः दधातेर्यतनुट्‌च धान्यं जीर्यतेः क्रिन्रश्च
जीर्णिः स्यात् कालसंपत्तिर्णीः वाङ्कलकाण्डलिचेतिदार्थेन मव्यतेर्यलोपो मश्चायतनुड्रालः
मव्येत लप्रत्ययः स्यात्तस्यायतुडागमः धातोर्यलोपः मकारश्चांत्यस्य ममापतालोदि

तस्य लोपश्च उदरं डित्वनेर्मुट्चोदात्तः अच् अल च डित् स्यात् धातोर्मुट् स चोदात्तः
मुरवं अमेःसन् अंसः मुहेः खोमुर्च मुरवः नहेर्हलोपश्च नरवः शाडेर्ह्रस्वश्च शिरवः मा
…ङुखोमयच्च मयूरवः कालिगलिभ्यांच फगास्योच्च कुल्फः शरीरावयवोगगश्च गुल्फः
पादग्रंथिः स्पृशेःश्वणश्शुनौपृच श्वण शुनोप्रत्ययौ पृइत्यादेशः पार्श्वः स्त्रीकक्ष्योरधः
पर्शुरायुधं शमनिश्वयतेडिन् शमनशब्दोसुखवाची सुखमाश्नोतइतिश्मश्रु अश्रु रस्यश्च
अश्रुनयनजलं जनेष्टन्लोपश्च जटा अचतस्यजंघच्च तस्यजनेः जंघादेशस्यात् अञ्ज
जंघाहंतेःशरीरावयवेद्वेच जघनं पश्चान्नितंबःस्त्रीकट्याःक्लीबेतुजघनंपुरः क्लिशेरन्लो
लोपश्च लकारस्यलोपः केशः फलेरितजादेश्चपः पलितं कृञादिभ्यःसंज्ञायांवुन् कर
कः करका करकः नरकः नरकं नरकोनारकोपिचेति द्विरूपकोशः नरकंगातं नारकः

५५

ऽडोः किकन् स्तृजिंकाइंशेधूमश्च नगोतेडऽःसन्वच्च तितउःपुंसिक्लीवेच अर्नकप्
पाकावासि स्तृधुहस्ते अतोवुनमकारश्चांतादेशः प्रथेःकुकन्संप्रसारणंच पिवतेः
उवधावमाधमावरिफाः कुत्सिते वदेर्नजियन् अवद्यं अवुतरमः वल्यपत्त्रेधः अव
अधमः अर्त्तेर्विन् अर्वा रिफतेस्तोदादिकात् अरिफः लोगोङ्गस्य पुद्वतौश्लेषण
कुत्सनयोः तःरः एतौ प्रत्ययौक्रमात्स्तः धातोःह्रस्वः प्रत्ययस्यसुट् लिप्तंश्लिष्टं रिप्रंकुत्सि
तं क्लीशिश्चोपधायाः कन्लोपश्चलोनाश्च क्लिशेःकन्स्याउपधायाईत्वंलस्यलोपः ना
गागमश्च कीनाशोऽधमः किल्वफलचिंत्यं अश्नोतेराशुकर्मणिवरिट्च चकाराउपधाईत्वं
श्वरः चतेरुरन् चतुरः प्रातेररन् प्रातः अमेस्तन्च अंतमध्यं दहेर्गालोदश्वनः गच्छत्य
धातोरंत्यस्यलोपःदकारस्यनकारः नगः विवृतं तायांतमोकश्च सिचतःकृत्ययः ह

वक्ष्यमाणाद्घञादयः क्रियार्थायां क्रियायां भविष्यति स्युः यागाय व्रजति अण्कर्मणि च
कर्मण्युपपदे क्रियार्थायां क्रियायां चाण् स्यात् ण्वुलोऽपवादः काण्डलावो व्रजति परत्वा
द्दयं कार्यीन्द्रः धत्त कंबलादयो व्रजति पदरुजविशस्पृशो घञ् भविष्यतीति निवृत्तं
पद्यतेऽसौ पादः रुजतीति रोगः विशतीति वेशः स्पृशतीति स्पर्शः स्तः स्थिरे स्तः इति लुप्त
विभक्तिकं सर्त्तेः स्थिरे कर्त्तरि घञ् स्यात् सरति कालांतरमिति सारः व्याधिमत्स्यबलेषु
चेति वाच्यं अतीतिसारो व्याधिः अंतर्भावितण्यर्थोऽत्र सरतिः रुधिरादिकमतिशयेन सारय
तीत्यर्थः विसारो मत्स्यः सारो बलं भावे सिद्धावस्थापन्ने धात्वर्थे वाच्ये धातोर्घञ् स्या
त् पाकः पाको स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि एच आत् स्यात् स्फारः स्फालः उपसर्गस्य घञि ति
दीर्घः परीहारः इकः काशे काशे उत्तरपदे इगंतस्यैव प्रादेर्दीर्घः नीकाशः अनूकाशः इकः

प्रतीना सेतुना भावस्थापन्नो भाव घ इति भावः

ञवाङीष् उपध्यायो उपाध्यायी श्रवासुवर्णनिह्नवेषु शृङ्खत्यविशतिकोनिर्देशः शारोवायुः
करणघञ् शारोवर्णः चित्रीकरणमिहधात्वर्थः निव्रियतेआ म्रियतेऽनेनेति निह्नत्रमावरणं
वाकुलकात्करणेल्तः गौरीवाह्नत नीशारः प्रायेणशिशिरकष्णः अह्नतप्रावरणइत्यर्थः उपम
अशिनिश्रहानोवर्णः शब्दसंज्ञायांकिं अजिनि स्तनातिशृङ्गः सम्युद्रुवः संभूयते
भिक्षी श्रीयतेगुडादिभिसंयावः पिष्टविकारोऽपूपविशेषः संज्ञावः संवादः श्रिणीङुवोऽ
उपसर्गो श्रायःनायः भावः अनुपसर्गोकिं प्रश्रयः प्रणयः प्रभवः कथंप्रभावोराज्ञइति
प्रकृष्टोभावइतिप्रादिसमासः कथंराज्ञानयइति वाऊलकात् वोह्रुवः विद्रावः विश्रा
ञः बोकिम् वद्धे भव अवादेनियः अवनाथः अधोनयनं उन्नायः उन्नयनं अध्यमुन्नयः

नोदात्तोपदेशस्यें अनाचमेर्भिनु ... रिति भावः तत्रैव सूत्रे अनाचमिकमिवमीनामि
तिवात्तिकादुद्धि निषेधो नेत्याह ॥ ... अभिलाषस्तर्षः ... कामः स्मर ...

किम् प्रकाशः नोदात्तोपदेशस्येति न वृद्धिः शमः आचमादेस्तु आचामः कामः वामः
विश्राम इति पाणिनीय स्यदोजवे स्यंदेर्घञि नलोपो वृध्यभावश्च निपात्यते स्यदो वेगः अ
भुक्तं ... अवोदैधोद्मप्रश्रथहिमश्रथाः अवोदः अवक्लेदनं एधः इंधिवं ओद्मः उंदनं
... थेन नलोपो वृध्यभावश्च अकर्त्तरि च कारके संज्ञायां कर्तृभिन्नकारके घञ् स्यात् घञि च भ
... रंजेर्नलोपः स्यात् रागः अनयोः किं रज्यत्यस्मिन् रंगः प्रायस्यते इति प्रासः संज्ञा
यामिति प्रायिकं को भवता लाभो लब्धः इत उत्तरं भावे कर्त्तरि कारके इति कृत्यल्युटो बहुलमि
त्यंत द्वयमप्यनुवर्त्तते परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः घञ् अजपोवाधनार्थमिदं एकस्तंडुलनि
चायः द्वौ शूर्पनिष्पावौ द्वौ कारौ दारजारौ कर्त्तरि ... लुक्च दारयंती ति दाराः जारयंतीति जाराः
इङश्च घञ् ... पवादः उपेत्यस्माद्धी ... पाध्यायः अपादाने स्त्रियामुपसंख्यानं तदंता

इति ...

...त्रेऽसेति वाऽकुलत्वात् प्रे द्रुस्तुस्रुवः प्रद्रावः प्रस्तावः प्रस्रावः प्रे किं द्रवः स्तवः स्रवः नि
रभ्योः पूल्वोः निष्पूयते शूर्पादिभिरिति निष्पावो धान्यविशेषः अभिलावः निरभ्योः किं पवः
लवः अभ्योर्ग्रः उद्गारः निगारः उन्न्योः किं गरः कृ धान्ये इत्यस्माद्धान्यविषयकात् उन्न्यो
र्घञ् उत्कारो निकारो धान्यस्य विक्षेपः इत्यर्थः धान्ये किं भिक्षोत्करः पुष्पनिकरः यज्ञे
समि स्तुवः समेत्य स्तुवन्ति यस्मिन्देशे छंदोगाः स देशः संस्तावः यज्ञे किम् संस्तवः
परिचयः प्रे स्त्रोऽयज्ञे अयज्ञ इति छेदः यज्ञ इति प्रकृतत्वात् प्रस्तारः अयज्ञे किं बर्हिषः प्रस्तरः
शष्टिविशेषः प्रथने वावशब्दे विपूर्वात्स्तृणाते घञ् अशब्दविषये प्रथने पटस्य विस्तारः अ
शब्दे किं ग्रंथविस्तरः छंदोनाम्नि च त्वन्त्यस्तदभवति विष्टारपंक्तिः छंदः विस्तीर्यन्ते अस्मिन्नक्ष
६ राणि इत्यधिकरणे घञ् ततः कर्मधारयः छंदोनाम्नि च विपूर्वस्य स्तृणाते घञ् तदन्तस्य पवंरूया

प्रथने किम् तृणविस्तरः

प्रथने किम् तृणविस्तरः

रस्य प्रेलिप्सायां पात्रप्रग्राहेसोचशतिनिष्कः परीग्रहो उत्तरःपरिग्राहः स्तोनवेदेः स्त्रीकरणे
नोरधान्ये वृशतिलुप्तं पंचमीकं नीवाराः धान्ये किं निवाराः कन्या क्तान्वेषयेपिवाऊलका
दथ प्रवरासेतिवत् उदिश्रयतियौतिपूद्रुवः उच्छ्रायः रुधावः स्राव उत्द्रावः कथंपन्नानांता
दथ प्रवरासेतिवत् ... अवे
समुद्धयाइतिवाऊलकात् विभाषाङिरुप्लुवोः आरावः आरवः आप्लावः अप्लवः अवे
ग्रहोवर्षप्रतिवंधे विभाषैवर्त्तते अवग्रहः वर्षप्रतिवंधे किं अवग्रहःस्यदस्य प्रेवणिजां
प्रग्रह घञवावणिजां संबंधिचेत्स्सयार्थः तुलासूत्रमितियावत् तुलाप्रग्राहेण चरंति
तुलाप्रग्रहेण रश्मौच प्रग्रहः प्रग्राहः वृणोतेराच्छादने विभाषाप्रइत्येव प्रवारः प्रवरः परो
भुवोऽवज्ञाने परिभावः परिभवः अवज्ञाने किं सर्वतोभवनंपरिभवः एरच् चयः जयः भयः
दीनाअसंख्यानं नपुंसको क्तादिनिवृत्यर्थं भयंवर्षं ऋदोरप् करः गरः शरः यवः लवः

नं राशीकरणं तत्र धात्वर्थः अन्ये प्रत्ययार्थस्य कारकस्योपाधिभूताः निवासः काशी निवा
सः चितौ आकायमग्निं चिन्वीत शरीरे चीयते स्मिन्नस्थ्यादिकमिति कायः समूहः गोमय
निकायः एषु किं चयः चकः इतिवक्तव्ये आदेरनिः यङ्लुक्यादेरिवयथास्यादिति गो
मयानां निकायः पुनः पुना राशीकरणमित्यर्थः संघे चानौत्तराधर्ये चेर्धञ् आदेश्च कः
निकायः प्राणिनां समूहः संघः अनौत्तराधर्ये किं सूकरनिचयः संघे किं ज्ञानकर्म
समुच्चयः कर्मव्यतिहारे णच् स्त्रियाम् स्त्रीलिंगे भावे णच् स्त्रियामत्र नकर्मव्यतिहा
रे अन्न एवन्नस्यात् व्यावक्रोशी व्यावहासी अभिविधौ भाव इनुण् अनुणः आदित्वाद्वृद्धिः
स्नुणः अनपत्ये ऋ अभिव्याप्तिश्चेत् सांराविणं वर्तते आक्रोशे वन्योर्ग्रहः अवान्निग्रह्योः प्र
र्ग्रहः स्यात् शापे अवग्राहस्ते भूयात् वधः इत्यर्थः आक्रोशे किं अवग्रहः पदस्य निग्रहश्चौ

...मवद्त्यर्थः निग्राहस्ते भूयात्   ...जनात्सार्थे भूस्या...

दः निनदः निगादः निपठः निपाठः निस्वनः निस्वानः क्वणो वीणायां च नावनुपसर्गेऽपि वीणा
विषयाच्च क्वणतेरपास्यात् वीणाग्रहणं प्रायार्थं निक्वणः निक्वाणः क्वणः क्वाणः वीणायां तु
प्रक्वाणः प्रक्वणः नित्यं पणः परिमाणे अप् स्यात् मूलकपणः शाकपणः व्यवहारार्थं मूलका
दीनां परिमितो मुष्टिर्बध्यते सोऽस्य विषयः परिमाणे किं पाणः मदोऽनुपसर्गे धनमदः अनु
[illegible] उन्मादः प्रमदसंमदौ हर्षे हर्षे किं प्रमादः संमादः समुदोरजः पशुषु संपूर्वो अजिः स
[illegible] उत्पूर्वः प्रेरणे तस्मात्पशु विषयकादप् स्यात् अच्यजपौ इत्युक्ते विभावेन समजः
[illegible] उदजः पशूनां प्रेरणं पशुषु किं समाजो ब्राह्मणानां उदाजः क्षत्रियाणां
[illegible] अक्षशब्देन देवनं लक्ष्यते तत्र पद्यरूपेण ग्राह्यं तत्र ग्लहः इति निपात्यते अक्षेषु ग्
लहः [illegible] ग्रहणं महामदो व्यन अक्षेषु किं पादस्य ग्रहः प्रजने सर्तेः प्रजनः

सकारस्य

स्तवः पवः ष्टकाशनयो विष्टरः अनयो विपूर्वस्य स्त्रः घञं निपात्यंते विष्टरो वृक्षः आसनं च वृक्षेति किं वाक्य विस्तरः ग्रह वृह निश्चिगमश्च अप् स्यात् घञ श्चोर पवादः ग्रहः वरः दरः निश्चयः गमः वशिरण्योरुपसंख्यानं वशः रणः घञर्थेकविधानं प्रस्थः विघ्नः द्वित्वप्रकोर्णके भावानामितिवक्तव्यं चक्रौचिक्लिदं चक्रसः उपसर्गेदिः अप् स्यात् घञयोश्च अदेर्घस्त् स्यात् घञिअपिच प्रघसः विघसः उपसर्गेत्किं घासः नौणच नौउपपदे ऽदेर्णः स्यात् पुरुन्यादः निघासः व्यधजपोरनुपसर्गे अप् स्यात् व्यधः [illegible] जपः उपसर्गेतु आव्याधः उपजापः स्वनहसोर्वा अप् पक्षे घञ् [illegible] हसः हासः अनुपसर्गइत्येव प्रस्वानः प्रहासः यमः समुपानिविषुच एष्वनुपसर्गेचयमेर्वा संयमः उपयमः उपयामः नियामः नियमः वियम वियामः यमः यामः नौगदनदपठस्वनः अः [illegible] स्यात् निगदः निगा

दः

निपातनमिदं प्रविशन्ति जङ्गनिःपादैः प्रकर्षेहन्यते इति प्रघाणः कर्मण्युप पक्षेरः ...उ
इध्मोऽत्याधानं अत्याधानमुपरिस्थापनं यस्मिन् काष्ठेऽन्यानि काष्ठानि स्थापयित्वा तक्ष्यन्ते
दुघनः अधिकरणे पूर्वपद्घनो गंगं अंगंशरीरावयवः स चेह न सर्वः किंतु पाणिः पादश्च
स्याङ्गः करणेऽप अपघातोऽन्यः करणयोर्विद्रुषु एषु हन्तेः करणेऽपूर्वस्यान् घनादेशः ...
आहन्यतेऽनेनेत्ययोघनः विघनः द्रुघण इत्येके पूर्वपदात्संज्ञायामिति णत्वं संज्ञेषाकु
कारस्य द्रुहणः स्तंबेकच स्तंबेऽउपपदे हन्तेः करणे कः स्यात् अप्घन अपपदे घनादेशश्च
स्तंबघ्नः स्तंबघनः करणे इत्येव स्तंबघातः परिघः परौ हन्तेरप्स्यात् करणे घशब्दश्चादे
शः परिहन्यतेऽनेनेति परिघः परेश्च घाङ्कयोः परेः रेफस्य लो वा स्यात् घशब्दे अंकशब्दे
च परिघः पलिघः पर्यङ्कः पल्यङ्कः इह न तरप्रमपोघ इति कृत्रिमस्यैवाख्यानात्

13

प्रथममग्रहणां गत्याभुपसरः कथमवसरः प्रसरः इति अधिकरणे पुंसि संज्ञायां शो
घः कः संप्रसारणं न्युपविषु निहवः अभिहवः उपहवः निहवः एषु किं प्रह्वायः आङि
युद्धे आङ्गाऽस्मिन्निसाहवः युद्धे किं आह्वयः निपानमाह्वः आङ्पूर्वस्य ह्वयतेः सं
प्रसारणमप्प्राङ्भिश्च उदकाधारश्चेद्वाच्यः आहावस्तु निपानं स्यात् उपकूपजलाशयं भावे
उपसर्गस्य संप्रसारणमप् चस्याद्भावे हवः हनश्च वधः अनुपसर्गाद् हन्तेर्भावेऽप्स्यात्
वधादेशश्चान्तोदात्तः वधेन दस्युः चात् घञ् घातः मूर्तौ घनः मूर्त्तिः काठिन्यं तस्मिन्नभि
धेये हन्तेऽप्स्यात् घनश्चान्तोदेशः अभ्रघनः कथं सैंधवघनमानयेति धर्मशब्देन धर्मि
लक्ष्यते अंतर्घनो देशे वाहीकग्रामविशेषस्य संज्ञेयं अंतर्घ इति पाठांतरं आगत्य
देशप्रघणः प्रघाणश्च द्वारदेशप्रकोष्ठावलिंदो आभ्यंतरो वाच्यः न त्ववाच्य[illegible]

नेत्सुपाधिः कर्मण्यधिकरणे च कर्मण्युपपदे धोः किः स्यात् अधिकरणेर्थे जलानिधी
यंते ऽस्मिन् जलधिः स्त्रियां क्तिन् स्त्रिंगे भावादौ क्तिन् स्यात् घञोपवादः अजपोतुपरत्वाद्य
र्थत हानिः चितिः स्तुतिः स्फायी स्फातीः स्फीतिकाम इतितुप्रमादिकं क्तांताद्वा तर्थ ग्लि
अवशारा तिवासमाधेयं श्रूपजीषिस्तभ्यः करणे श्रूयते ऽनया श्रुतिः यजेरिषिश्चेष्टिः
...तिः स्तुत्यादिभ्यः क्तिन् निष्ठावद्वाच्यः तनत्वं कीर्णिः गीर्णिः लूनिः धूनिः पूनिः ज्ञा
...तियोगविभागात् क्तिन् ज्ञत्वः प्रज्ञाप्तिः तिच चूर्तिः कुल्गिः चायतः क्तिनि चिभावो
...यः अपात्तिनिः संपदादिभ्यः क्विप् संपत् विपत् क्तिन्नपीष्यते संपत्तिः विपत्तिः स्या
भावादन्यभावे क्तिन् स्यादङोपवादः आस्थितिः संगीतिः संपीतिः पंक्तिः ...थमवस्था
संस्थानि ... व्यवस्थायामिति ... ...ति ... निर्देश ... यतेज्व

...आश्रये उपपूर्वादिते पूर्ववदुपधालोपश्च आश्रयशब्देन सामीप्यं लक्ष्यते पर्वतो
पहन्यते सामीप्येन गम्यते इति पर्वतोपघ्नः सं[illegible]गण प्रशंसयोः संहननं संघः भावेऽप्
[illegible]न्यते ऊढ इति ज्ञायते इत्युक्तः कर्मण्यप् गत्यर्थानां बुध्यर्थत्वाद् ज्ञिति ज्ञाने निघो निमितं
[illegible]तान्मितं निमितं निर्विशेषं हन्यन्ते इति निघाः वृक्षाः समारोहपरिणाहा इत्यर्थः [illegible]
[illegible] अयं भाव एव स्वभावात् कर्मन्निसं क्लीबप्रत्ययान्तान्मप्यात् निर्वृत्तार्थे नित्यग्रहण
[illegible]भवविषयः अतएव क्त्वदन्तेन न विग्रहः डुपचष् पाके न निर्वृत्तं पाक्रिमं डुवप् उपत्ते
मं [illegible] अथमपि स्वभावाद्भाव एव टुवेपृ वेपथुः [illegible] यजयाचयतविच्छप्रच्छ
रक्षो नङ् यत्नः याञ्चा यत्नः विश्नः प्रश्नः चासन्नेति ज्ञापकात् न संप्रसारणं ङित्वं तु विश्न
इत्यत्र गुणनिषेधाय रक्ष्णः स्वपो नन् [illegible] उपसर्गे घोः किः प्राधिः अन्तर्द्धिः उपाधीयते ऽन

न्वेषणे चुरादावदंतः अतोलोपाभावेपि णेर्यकि णिलोपः मृगया अटतेः शेयकि चरा
इच्छा इति लं पूर्वभागे यकानिहन्ति दीर्घश्च अटाट्या जागर्तेरकारो वा परेशः जागरा जागर्या।
अप्रत्ययात् प्रत्ययांतेभ्यो धातुभ्यः स्त्रियामकारः प्रत्ययः स्यात् चिकीर्षा पुत्रकाम्या गु
रोश्च हलः गुरुमतो हलंतात् स्त्रियामकारः स्यात् ईहा ऊहा गुरोः किं भक्तिः हलः किं नीतिः
[illegible]श्रयांसेट् इति वक्तव्यं नेह आप्तिः तितुत्रेणिनिट् दीप्तिः तितुत्रेष्वग्रहादीनामिति वाच्यं।
निग्रहीतिः निपठितिः षिद्भिदादिभ्योऽङ् षिद्भ्यो भिदादिभ्यश्च स्त्रियामङ् जृष् जरा त्रप्
॰ त्रपा भिदा विदारण एवायं भित्तिरन्या छिदा भंजा कृपेः संप्रसारणं च कृपा चिंतिपू
जिकथिकुंबिचर्चश्च अङ् स्यात् ण्यचोऽपवादः चिंता पूजा कथा [illegible] कुंबा चर्चा आतश्चोप
सर्गे अङ् स्यात् क्तिनोऽपवादः प्रदा उपदा श्रदंतरोरुपसर्गवद्वृत्तिः श्रद्धा अंतर्धा एषा
छिदिर्द्वैधी[illegible] कुड्ये अस्याः षिद्भिदादि[illegible]
भिद्यत इति भित्तिः कुड्यं॥३

॥ त्वरेत्करट् स्वरार्थं च वक्तव्यं उदात्त इति हि वर्त्तते ऊतिः जूतिः अनयोर्दीर्घत्वं च निपात्य
ते स्यतेः सातिः इत्वाभावो निपात्यते सनोतेर्जनमनेत्यात्वे कृतस्वरार्थं निपातनं हे
ते हिनोतेर्वा हेतिः कीर्त्तिः व्रजयजोर्भावे क्यप् व्रज्या इज्या संज्ञायां समज निषद नि
पत मन विद षुञ् शीङ् भृञ् इणः समजादिभ्यः स्त्रियां भावादौ क्यप् स्यात्स चोदात्तः संज्ञा
यां अजेः क्यपि विभावो नेति वाच्यं समजंति तस्यामिति समज्या सभा निषीदंत्यस्यामि
ति निषद्या आपणः निपतंत्यस्यामिति निपत्या पिच्छिला भूमिः मन्यतेनयेति मन्या गल
पार्श्वशिरा विदंति अनया विद्या सुत्या अभिषवः शय्या भृत्या [illegible] वात क्तिन् क्रिया कृ
तिः इच्छा इषेर्भावे शः यगभावश्च निपात्यते ई [illegible] परिचर्या परिसर्या मृगयाटाट्यानामु
पसंख्यानं [illegible] गो पिभृगाअ

इषुगमियमां छः॥ एषां छः शिति॥२

खलः प्राक्करणाधिकरणयोरित्यधिकारः अंतर्देशे अंतःशब्दात् हंतेर्नस्य णः स्यात् अंतर्हण
नं देशे तु अंतर्हननो देशः अत्पूर्वस्येत्येव अंतर्घ्नंति तपरः किं अंतरघाति अयनंच अयनेन
स्य णोंऽतःशब्दात्परस्य अंतरयणं अदेशेऽप्येव अंतरयनो देशः पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण छादे
र्घे द्व्युपसर्गस्य द्विप्रभृत्युपसर्गहीनस्य छादेर्ह्रस्वः स्यात् घे परे दंताश्छाद्यंते अनेन दंतच्छदः आ
कुर्वंत्यस्मिन्नाकारः गोचरसंचरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च घांता निपात्यंते हलश्चेति वक्ष्य
माणस्य घञोपवादः गावश्चरंत्यस्मिन्निति गोचरो देशः संचरंतेऽनेन संचरः मार्गः वहंत्य
नेन वहः स्कंधः व्रजः व्यजः तालवृत्तं निपातनाद्विभावो न आपणः पण्यस्थानं निगच्छंत्य
नेन निगमः छंदः चात्कषः निकषः अवेत्रोर्घञ् अवतारः कूपादेः अवस्तारो जवनिका हलश्च
हलंताद्घञ् स्यात् घापवादः अपमृज्यतेऽनेन व्याध्यादिरिति अपामार्गः विमार्गः समू

18

नै३

ध्यः दुःशासनः दुर्योधनः इत्यादि षात्पदांतात् नस्य णत्वेन निष्पानं षाल्लिं निर्णयः पदांता
त्किम् पुसांति पदेऽन्तः पदांतोयमितिसप्तमीसमासोयं तेनेह न सुसर्पिष्केण वाभाव
करसायोरितिणत्वप्राप्तिः आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः अवश्यंकारी शतदायी इत्याद्य
वश्यकाधमर्ण्ययोरित्येव अवश्यंहरिः सेव्यः शतंदेयं क्तिच् क्तौ च संज्ञायां [illegible] क्ति
च [illegible] आशिषि संज्ञायां तितुत्रेतिनेट् भवतात् भूतिः न क्तिचि दीर्घश्च अनिटां वनति
[illegible] नाच दीर्घानुनासिकलोपौ नस्तः क्तिचि परे यंतिः रंतिः वंतिः तंतिः तंति सन्तः क्ति
[illegible] लोपश्चास्यान्यतरस्यां सनोतेः क्तिच्यात्वं वास्यात् लोपश्च वा सनुतात् सातिः सातिः संतिः दे
[illegible] देवदत्तः अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा प्रतिषेधार्थयोः अलंखल्वोरु
[illegible] योः क्त्वा स्यात् प्राचां ग्रहणं पूजार्थं [illegible] पपदसमासः दादद्योः

निचयः भयः लयः उपसर्गात् खल्घञोः उपसर्गादिब लभेर्नुम् ईषत्प्रलंभः दुःप्र
लंभः सुप्रलंभः उपालंभः उपसर्गात्किं ईषल्लंभः लाभः न सुदुर्भ्यां केवलाभ्यां उपसर्गात्
रिति आभ्यां सुदुर्भ्यां लभेर्नुम् न स्यात् खल्घञोः सुलभं दुर्लभं केवलाभ्यां किं सुप्रलंभः
अतिदुर्लंभः कथं तर्हि अतिसुलभं अतिदुर्लभमिति यदा स्वती कर्मप्रवचनीयौ तदा भविष्य
ति कर्तृकर्मणोश्च भूकृञोः कर्तृकर्मणोरीषदादिषु च उपपदेषु भूकृञोः खल् स्यात् यथासं
ख्यं नेष्यते कर्तृकर्मणोश्च धातोरव्यवधानेन प्रयोज्ये ईषदादयस्ततः प्राक् कर्तृकर्मणो
श्च्व्यर्थयोरितिवाच्यं खित्वान्मुम् अनाढ्येन आढ्येन दुःखेन भूयते दुराढ्यंभवं ईषदाढ्यंभ
वं स्वाढ्यंभवं दुराढ्यंकरः स्वाढ्यंकरः च्व्यर्थयोः किं आढ्येन सुभूयते आतो युच् खलोऽप
वादः ईषत्पानः सोमो भवता दुष्पानः सुपानः भाषायां शासियुधिदृशिधृषिमृषिभ्यो युज्वा

ति नित्यमिडभावः पूर्वविप्रतिषेधेन स्वृत्वा सूत्वा धूत्वा । क्त्विस्कंदिस्यंदोः एतयोर्नलोपो न
स्यात् क्त्विपरे स्कंत्वा ऊदित्वा दिङ्गास्यं दित्वा स्यंत्वा न क्त्वा सेट् सेट् क्त्वा किन्न स्यात् शार्मि
त्वा सेट् किं क्षुत्वा मृड मृदगुधकुषक्लिशवदवसः क्त्वा एभ्यः सेट् क्त्वा कित् मृडित्वा
[illegible]शः क्लेति वेट् क्लिशित्वा क्लिष्ट्वा उदित्वा उषित्वा रुदविदेति कित्त्वं रुदित्वा मु
षित्वा गृहीत्वा नोपधात्थफान्ताद्वा सेट् क्त्वा किद्वा वचित्वा वंचित्वा लुचित्वा लुंचित्वा
[illegible]त्वा ग्रंथित्वा तृषि मृषि कृषेः काश्यपस्य एभ्यः सेट् क्त्वा किद्वा तृषित्वा तर्षित्वा
मृषित्वा मर्षित्वा कृषित्वा कर्शित्वा रलो व्युपधादिति वा कित्वं द्युतित्वा द्योतित्वा लिखि
त्वा लेखित्वा व्युपधात् किं वर्तित्वा रलः किं सेवित्वा हलादेः किं एषित्वा सेट् किं भुक्त्वा

अलंकृत्वा प्रभास्था पीत्वा खलु अलंखल्वोः किं माकार्षीत् प्रतिषेधयोः किं अलंकारः
उदीचां माङो व्यतीहारे व्यतीहारेर्थे माङः त्वा स्यात् अपूर्वकालार्थमिदं मयतेरिदन्य
तरस्यां मेङः इकारोंनादेशः स्याद्वाल्यपि अपमित्य याचते अपमाय उदीचांग्रहणाद
धात्वन्तमपि याचित्वा अपमयते परावरयोगेच परेणपूर्वस्यावरेणपरस्ययोगगम्यमा
नेः क्त्वा स्यात् अप्राप्य नदीपर्वतः परनदीयोगोत्र पर्वतस्य अतिक्रम्यपर्वतं स्थि..ानदी
अवर पर्वतयोगोत्र नद्याः समानकर्तृकयोः पूर्वकाले समानकर्तृकयोधात्वर्थयोः पूर्वका
ले विद्यमानाद्धातोः क्त्वा स्यात् अव्ययकृतोभावे इतिभावे भुक्त्वा व्रजति द्वित्वमत्रं स्नात्वा
भुक्त्वा पीत्वा व्रजति अनुदात्तेत्यनुनासिकलोपे विस्फनलात्वेति स्वरेत्यादेः स्युकः किती

७

त्वा आद्येजग्धिः जग्ध्वा समासेनञ्पूर्वे क्त्वोल्यप् अव्ययपूर्वपदे ऽनञ्समासेक्त्वोल्यवा
देशःस्यात् तुक् प्रकृत्य अनञ् किं अकृत्वा पर्युदासाश्रयणान्नेह परमकृत्वा यत्वतुको
रसिद्धः यत्वेतु किलकर्त्तव्ये एकादेशशास्त्रमसिद्धं स्यात् कोसिंचत् इहयत्वं न अधीत्य।

कृ४

प्रेत्य द्र स्यस्येतितु वाल्यपि अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपोवाल्य
ल्यपि व्यवस्थितविभाषेयं तेनमांत्वा निटांवा मत्वा निटांवनादीनांच नित्यं आगत्यआ

२०

गम्य प्रणत्य प्रणम्य प्रहत्य प्रमत्य प्रवत्य वितत्य अदोजग्धिः अन्नाध्याअंतरंगा
नपिविधीन् बहिरंगोपि ल्यब्बाधते जग्धिविधौल्यपिग्रहणात् तेनहिसदल्ल ओतेत्व
दीर्घत्वमृष्ठइ टोल्यपिनेविधाय प्रदाय प्रखन्य प्रस्थाय प्रक्रम्य आपृच्छ्य प्रदीव्य
नल्यपि ल्यपिपरे घुमादिरीत्वंन घेट् प्रधाय प्रमाय प्रगाय प्रमाय प्रहाय प्रसा

७

२०

यसातिरुधोरिट् उषित्वा रुधित्वा रोधित्वा अंचेः पूजायामिति निरा मिट् अंचित्वा गतौ तु
अक्तेत्यपि क्षुभित्वा क्षोभित्वा क्षुभो विमोहनइतीट् विमोहनेतु क्षुब्ध्वा जृव्रश्च्योः क्त्वि
आभ्यां परस्य क्त्वा इट् स्यात् जरीत्वा जरित्वा इट् व्रश्चित्वा उदितो वा उदितः परस्य क्त्वा इट् वा
शमित्वा अनुनासिकस्य क्वि झलोः क्ङिति दीर्घः शांत्वा भूत्वा देवित्वा क्रमश्च क्त्वि क्रम उपधाया वा
दीर्घः स्यात् हलादौ क्त्वि परे क्रांत्वा क्रंत्वा ऊदितः क्रमित्वा प्रुङश्चेति वेट् पावित्वा पूत्वा जो
नलशां विभाषा जांतानां नशेश्च नलोपो वा स्यात् क्त्वि परे भक्त्वा भंक्त्वा रक्त्वा रंक्त्वा मस्जिन
शोरिति नुम् तस्य परे लोपः नष्ट्वा नंष्ट्वा रधादिभ्यश्चेति वेट्पक्षे नशित्वा अनादावेति
वाच्यं नेह अंजित्वा उदित्वा इट् पक्षे अक्त्वा अंक्त्वा जनसनखनां सञ्झलोः खात्वा खनित्वा घु
तिस्यतीति इत्वं दित्वा सिमित्वा स्थित्वा दधातेर्हिः हित्वा जहातेश्च क्त्वि हित्वा हाङस्तु ही
दधातेर्हि जग्धिर्ह इत्ययमादेशो भवति तकारादौ किति प्रत्यये परतः । हितः । हितवान् । निधाय निधे
जहाते ? जग्ध्याहीत्ययमादेशो भवति क्त्वाप्रत्यये परतः । १ छेदो निष्ठात्वर्थेः । ती । नकु [illegible]

वं स्मृत्वा स्मृत्वा पायं पायं भोजं भोजं श्रावं श्रावं। चिण्णमुलो रिति णमुलपरे णौ वा दीर्घः गा
मं गामं गामं गामं विभाषा चिण्णमुलो रिति नुम्वा लंभं लंभं लाभं लाभं व्यवस्थित विभाषया उप
सृष्टस्य नित्यं नुम् प्रलंभं प्रलंभं जाग्रोविचिणिति गुणः जागरं जागरं एवं तस्याप्येवं न यद्यना
कांक्षे यकृद्येतु उपपदे पूर्वकाले यत्प्राप्तं तन्न यत्र पूर्वोत्तरे क्रियेत शक्यमपरं नाकांक्षेत
यद्ययं भुंक्ते ततः पठति इह क्त्वाणमुलौ न अनाकांक्षे किं यद्ययं भुक्त्वा व्रजति ततोधीते विभाषा
ग्रेप्रथमपूर्वेषु आभीक्ष्ण्ये इति नानुवर्तते एतदुपपदेषु समानकर्तृकयोः पूर्वकाले क्त्वाणमु
लौ स्तः अग्रेभोजं व्रजति अग्रेभुक्त्वा प्रथमं भोजं प्रथमं भुक्त्वा पूर्वं भोजं पूर्वं भुक्त्वा पक्षे ल
डादयः अग्रेभुंक्ते ततो व्रजति आभीक्ष्ण्ये तु पूर्वविप्रतिषेधेन नियमेवा विधिः अग्रेभोजं भो
जं व्रजति भुक्त्वा भुक्त्वा कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ् कर्मण्युपपदे आक्रोशे गम्ये चौरंकारमा

ऊर्ध्वपूरं पूरयति ऊर्ध्वमुख एव घटादिर्वर्षोदकादिना पूर्णो भवतीत्यर्थः उपमाने कर्मणि च च
कर्तरि घृतनिधायं निहितं जलं घृतमिव सुरक्षितमित्यर्थः अजकनाशं नष्टः अजक इव न
ष्ट इत्यर्थः कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः यस्मात्स णमुलुक्तः स एवानुप्रयोक्तव्य इत्यर्थः तथै
वोदाहृतं उपदंशस्तृतीयायां इतः प्रभृति पूर्वकाल इति संबध्यते तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्
मिति वा समासः मूलकोपदंशं भुंक्ते मूलकेनोपदंशं दश्यमानस्य मूलकस्य भुजिं
त्वात्तृतीया यद्यपि उपदंशिना सह न शब्दः संबंधस्तथाप्यार्थोऽस्त्येव कर्मत्वात्
मर्थेन तु प्रत्ययः समासश्च तृतीयायामिति वचनसामर्थ्यात् हिंसार्थानां च समान
तृतीयायां उपपदे ऽनुप्रयोगधातुना समानकर्मकाद्धिंसार्थात् णमुल् स्यात् दंडो
...यति दंडेनोपघातं दंडताडं समानकर्मकाणां किं दंडेन चोरमाहत्य गाः
स्यां सप्तम्यां उपपीड रुध कर्षः पूर्वेभ्यः पीडादिभ्यः सप्तम्यंते तृतीयायां चोपपदे णमुल्

२३

हस्तघातं हंति अकृतकारं करोति जीवग्राहं गृह्णाति जीवतीतिजीवः [illegible] धेलद्रणाः कः
जीवंतं गृह्णातीत्यर्थः करणेहनः पादघातं हंति पादेन हंतीत्यर्थः यथाविध्यनुप्रयोगार्थः स
म्नेस सस्नमासार्थोयंयोगः भिन्नधातुसंबंधेनु हिंसार्थानां वेतिवक्ष्यति स्नेहनेपिषः स्निह्यते
येन तस्मिन्करणेपिषेर्णमुल्स्यात् उदपेषं पिनष्टि उदकेन पिनष्टीत्यर्थः हस्तेवर्तियहोः ह
स्तार्थेकारणे हस्तवर्तंवर्तयति करवर्तं हस्तेनगुलिकांकरोतीत्यर्थः हस्तग्राहं पाणिग्राहं
स्वेपुषः करणेइत्येव स्वइत्यर्थग्रहणं तेनस्वरूपेपर्याये विशेषेषु च णमुल् स्वपोषंपुष्णा
ति धनपोषं गोपोषं अधिकरणेबंधः चक्रबंधंबध्नाति च[illegible]बध्नातीत्यर्थः संज्ञायां ब
ध्नातेर्णमुल्संज्ञायां क्रौंचबंधं अट्टालिकाबंधं बंधविशे[illegible]संज्ञाएताः कर्त्रोर्जीवपुरु
षयोर्नशिवहोः जीवनाशंनश्यति जीवोनश्यतीत्यर्थः पुरुषवाहंवहति पुरुषोवहतीत्य
र्थः ऊर्ध्वेशुषिपूरोः ऊर्ध्वेकर्तरि ऊर्ध्वशोषंशुष्यति वृक्षादिकऊर्ध्वस्तिष्ठन्शुष्यतीत्यर्थः

तर्षं यावत्तर्षं अत्यसनेनतर्षणेनचगावांयान्ति [illegible] व्यवधायेति अथयथा [illegible] याद्यमा
कम्यसुनः पाययतीत्यर्थः नाम्न्यादिशिग्रहोः द्वितीयायांइत्येव नामादेशग्रहणे [illegible] गाहमा
ख्याति अव्यये यथाभिप्रेताख्याने कृञः क्त्वाणमुलौ अयथाभिप्रेताख्या[illegible] अप्रियं
चैः प्रियस्य नीचैः कथनं उच्चैःकृत्य उच्चैःकृत्वा उच्चैःकारं अप्रियमाचष्टे नीचैःकृत्य नीचैःकृ
त्वा नीचैःकारं प्रियंब्रूते तिर्यच्यपवर्गे तिर्यक्शब्देउपपदे कृञः क्त्वाणमुलौस्तः समासेन
त्यायां तिर्यक्कृत्यगतः तिर्यक्कृत्वा तिर्यक्कारं समाप्यगत इत्यर्थः अपवर्गेकिं तिर्यक्कृ
त्वा काष्ठंगतः स्वाङ्गेतस्प्रत्यये कृभ्वोः मुखतःकृत्यगतः मुखतःकृत्वा मुखतःकारं मुखतो
भूय मुखतोभूत्वा मुखतोभावं नाधार्थप्रत्यये च्व्यर्थे नाधार्थप्रत्ययान्ते च्व्यर्थविषयेउपप
दे कृभ्वोः क्त्वाणमुलौ स्तः अनानानानाकृत्वानाना [illegible] नानाकारं विनाकृत्य विनाकृत्वा